

BANKLARDA KREDIT RISKLARINI BAHOLASH VA BOSHQARISH HOLATI**Karimov Mardon Akram o'g'li***assistent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali**Email: mardon.karimov93@mail.ru**[Tel: +99897 454-18-80](tel:+998974541880)**ORCID: 0009-0002-3640-4245*

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklari faoliyatida kredit riskining iqtisodiy mohiyati, uning yuzaga kelish omillari hamda kredit risklarini baholash va boshqarishning zamonaviy nazariy-uslubiy yondashuvlari tadqiq etilgan. Xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari asosida kredit riskini aniqlash, monitoring qilish va minimallashtirish usullari tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekiston bank tizimi misolida kredit portfeli sifati, muammoli kreditlar ulushi va prudensial me'yorlar asosida kredit risklarini boshqarish amaliyoti statistik ma'lumotlar yordamida baholangan. Tadqiqot yakunida kredit risklarini samarali boshqarishga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. kredit riski, tijorat banklari, kredit portfeli, muammoli kreditlar, risklarni baholash, risklarni boshqarish, Basel standartlari, prudensial nazorat.

Kirish

Global moliya bozorlarida kuzatilayotgan beqarorlik, iqtisodiy sikllarning tez-tez almashinuvi va kreditlash hajmlarining ortib borishi tijorat banklari faoliyatida kredit risklarini boshqarish masalasini dolzarb muammoga aylantirmoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, banklar duch kelayotgan umumiy moliyaviy risklarning qariyb 60-70 foizi aynan kredit risklari hissasiga to'g'ri keladi.

O'zbekiston bank tizimida ham so'nggi yillarda kreditlash hajmining jadal o'sishi kuzatilmoqda. Jumladan, 2019-2024-yillar davomida tijorat banklari kredit portfeli hajmi qariyb 3 baravardan ortiq oshgan bo'lib, bu holat kredit risklarini sifat jihatdan boshqarishni talab etadi. 2024-yil yakuniga kelib, bank tizimidagi muammoli kreditlar ulushi 4,5-5,0 foiz atrofida shakllangan bo'lib, ushbu ko'rsatkichni barqaror darajada saqlab qolish kredit risklarini ilmiy asosda baholash va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Shu nuqtai nazardan, tijorat banklarida kredit risklarini baholash va boshqarish tizimini takomillashtirish masalalarini ilmiy jihatdan tadqiq etish bugungi kunda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi

Kredit risklarini baholash va boshqarish masalalari xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Xususan, P.Saunders va M.Cornett kredit riskini qarz oluvchining o'z majburiyatlarini to'liq va o'z vaqtida bajara olmaslik ehtimoli sifatida talqin qilib, bank risklari ichida eng yuqori ulushga ega ekanligini ta'kidlaydi [1].

J.C.Hull kredit risklarini baholashda ehtimollik yondashuvi, kredit reytinglari va defolt ehtimolini hisoblash usullarining ahamiyatiga alohida e'tibor qaratadi [2]. A.Bessis esa kredit risklarini boshqarishda kredit portfeli diversifikatsiyasi, limitlar tizimi va stress-testlash mexanizmlarini asosiy vosita sifatida ko'rsatadi [3].

Mahalliy olimlardan Sh.Abdullaeva tijorat banklarida kredit risklarini boshqarishning institutsional asoslarini tadqiq qilib, kredit siyosati va ichki nazorat tizimining muhimligini asoslab beradi [4]. R.G'aybullayev esa O'zbekiston bank tizimida muammoli kreditlar ulushi va ularning moliyaviy barqarorlikka ta'sirini empirik tahlil asosida yoritib bergan [5].

Shuningdek, Basel II va Basel III xalqaro standartlarida kredit risklarini baholash uchun Standardized Approach, IRB (Internal Rating-Based) yondashuvlari taklif etilib, bank kapitali yetarliligini aniqlashda kredit riskining markaziy o'rni belgilab berilgan [6].

Tahlil qismi

Tijorat banklarida kredit risklarini baholashda asosiy e'tibor kredit portfeli sifati va uning tarkibiy tuzilishiga qaratiladi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil yakunida bank tizimi kredit portfeli hajmi 480 trln so'mdan ortiqni tashkil etgan. Ushbu kreditlarning qariyb 75 foizi uzoq muddatli kreditlar hissasiga to'g'ri keladi.

Muammoli kreditlar (NPL) ulushi 2020-yilda 2,1 foiz bo'lgan bo'lsa, 2022-yilda 4,9 foizgacha oshgan, 2024-yilda esa prudensial choralar natijasida 4,6 foiz darajasida barqarorlashgan. Bu holat kredit risklarini baholash va monitoring qilish mexanizmlarining nisbatan samarali ishlayotganidan dalolat beradi.

Kredit risklarini baholashda banklar quyidagi asosiy ko'rsatkichlardan foydalanadi:

muammoli kreditlar ulushi (NPL ratio);

kredit portfeli konsentratsiyasi;

qarz oluvchining moliyaviy ko'rsatkichlari (DSCR, leverage);

kreditlarning ta'minlanganlik darajasi.

Shuningdek, stress-testlash orqali iqtisodiy pasayish, foiz stavkalari oshishi yoki valyuta kurslarining keskin o'zgarishi sharoitida kredit portfeli barqarorligi baholanadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, kredit risklarini erta aniqlash va zaxiralar shakllantirish banklarning moliyaviy barqarorligini sezilarli darajada oshiradi.

Kredit portfeli sifati va kredit risklari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni baholashda tarmoqlar, hududlar va yirik qarz oluvchilar kesimida konsentratsiya darajasi muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, ayrim sohalarga haddan tashqari yo'naltirilgan kreditlash bankning tizimli risklarga duchor bo'lish ehtimolini oshiradi. Shu sababli, portfelni diversifikatsiyalash, kredit limitlarini belgilash va kredit siyosatini makroiqtisodiy sharoitlarga mos ravishda doimiy qayta ko'rib borish kredit risklarini kamaytirishning muhim omillaridan hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli skoring modellari va erta ogohlantirish indikatorlaridan foydalanish kredit risklarini oldindan aniqlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kredit risklari tijorat banklari faoliyatidagi eng muhim va murakkab risk turlaridan biri bo'lib, ularni samarali boshqarish bank tizimi

barqarorligining asosiy omillaridan hisoblanadi. Kredit risklarini baholashda zamonaviy metodlar, jumladan, ichki reyting tizimlari, stress-testlash va portfel diversifikatsiyasidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston sharoitida kredit risklarini boshqarishni takomillashtirish uchun banklarda kredit monitoringini kuchaytirish, muammoli kreditlar bilan ishlashning maxsus mexanizmlarini joriy etish hamda Basel standartlariga bosqichma-bosqich moslashuvni jadallashtirish zarur. Umuman olganda, kredit risklarini ilmiy asoslangan va tizimli boshqarish tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash hamda real sektorni barqaror kreditlash uchun mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saunders A., Cornett M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. - New York: McGraw-Hill, 2019.
2. Hull J.C. Risk Management and Financial Institutions. - London: Wiley, 2021.
3. Bessis J. Risk Management in Banking. - Chichester: Wiley, 2015.
4. Abdullaeva Sh. Tijorat banklarida risklarni boshqarish. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
5. G'aybullayev R. O'zbekiston bank tizimida muammoli kreditlar tahlili // "Moliya va bank ishi" jurnali, 2022, №3.
6. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: Finalising post-crisis reforms. - BIS, 2017.